

Asjad veerand sajandit tagasi ja praegu

Siinkirjutajal puudub süstemaatiline haridus demograafias, mida üldiselt mõistetakse kui statistilist rahvastikuteadust, tervenisti. Minu kogemus on kvalitatiivne. Olen pärit Männikult ühest nurgapealsest majast, mille lähikonnas asusid venekeelsete inimeste ja tatarlaste kolooniad. Minigetode keskmeks oli tollal kvartalisine õu või hoov, mitte veel tänav. Me ei tundnud siis iga maja, ammugi mitte korteri elanikke, aga me teadsime kvartalite asukaid kui mõnesugust tervikut. Nüüdseks neid kolooniaid enam ei ole. Muist karjala kilpmaju on lammutatud maani maha, muist ehitatud ümber koguni mitmekorruseliseks. Tarvitses minna vaid poodi või postkontorisse ja teel emba-kumba said sa ülevaate kogu mikroühiskonna sotsiaalsest stratifikatsioonist. Ma ei usu, et meie kandis oleks käidud akna taga piilumas, sest tänavalt oli kõik näha niikuinii.

Inimeste elujärje tundmine sügenes Aadu talust Miidurannas, kus see talu oli küla eelviimane asustatud krunt. Kaugemal elas ainult Kasti-Mamma oma postiametnikust tütre Olgaga. Aadul sündis Einstruckkide perre 14 last. Neist on kõige tuntum Johannes Ehasoo, kelle eesnime järgi kutsuti poodi ta elumaja servas Jussi poeks, mis nüüd tegutseb kui hea söögikoht. Buss nr. 1 tookordsest lõpp-peatusest jäi minna Aadule pisut üle poole

kilomeetri. Niisiis läksin ma Aadule läbi küla, mistõttu sai mulle harjumuseks küsida päralt jõudes, kuidas kellelgi läheb. Sedasama küsisin ma Aadu pererahvalt ka nende õdede-vendade ja järglaste ning tuttavate kohta. Iga kord, ehkki eelmisest korrast oli möödunud kõigest nädal. See õpetas tundma nii inimesi kui ka saatusi.

Nende parameetrite (elukeskkond; etniline struktuur; sotsiaalne kihilisus; üksiksaatused) järgi tunnen ma Eestimaal seestpoolt järgmisi paiku: Männiku, Rahumäe, Nõmme, Mähe, Jõhvi, Tähtvere ja Tartu kesklinn, Lehtse, Peedu, Vapramäe. Tsiteerides Juhan Smuuli Ärnit, „kis elavad ja kis elasid“. Tõsi, mul olid ka väga head õpetajad. Tallinnas ja Miidurannas Pia Einsoo (Johannes Ehasoo üks õdesid), Mähel Olli Olesk, Jõhvis Eva ja Lembit Mägar, Tartus Paul Ariste, Lehtses Alma Velner, Elvas Ain Kaalep. Kuna koduloolist kirjandust oli ülivähe, õpetati mind suuliselt. Kruntide, isikulugude ja surnuaiaplatside järgi.

Protsent ütleb mulle järelikult võrreldamatult vähem kui konkreetne biograafia. Viimane statistilisse mõõtkavva ei kuulu. Statistiline jaotus ei ole nii are, et näitaks ära, kui palju on Eesti elektroonikapoodides müügimehi. Räägid aga Tallinna Juurdeveo kandis konkreetse müügimehega ja saad teada üsna täpselt, mis juhtus Eestis pooljuhtide tehnoloogiaga 1990. aastate algul. Lugenud olin ma samaks ajaks õieti vaid prof. Uno Mereste mõnd sädelevat artiklit ja paari eestikeelset raamatut rahvastikuteaduse alustest.

Umbes niisugune oli see tarkus, millega ma sõitsin augusti lõpul 1993 Tartust Tallinna, kus mind ootas ees kohtumine Toompeal ERSP fraktsiooniga küsimuses, kas see erakond esitab mu EV rahvastikuministriks. Kotis olid mul kaasas venekeelne tõlge (1976) Xenophoni (430-354 eKr) „Kyrose kasvatuses“ ja Andres Rooti ning Uno Mereste „Rahvastik loenduspeeglis“ (1988). Nende põhjalik lugemine rongis polnud mõeldav, ent ma tahtsingi sirvida mõlemat teost hoopiski sellest aspektist, kui haritud peab üks valitseja olema ja mis see rahvastik üldse on. Õige – oli ka kogemus aastaist 1991-1993, mil tuli tegelda Eesti-Vene suhetega. Neis oli palju sügavaid ning väga musti kohti, millest minu jaoks oli kriitilisim Narva referendum 1993. Eesliinil klaarib seda Indrek Tarand, kuid oli vaja ka tagalat koos ajutrustiga. Sinna ma kuulusingi. Referendum kukutati läbi, aga probleem kui piirkondlik tervik jäi lõpuni lahendamata. Seekõrval muutus üliteravaks valitsuse koosseis, kuna kaitseminister prof. Hain Rebas lahkus oma kohalt, sest ta tundis end reedetuna. Koht jäi vakantseks ning kompromiss leiti sel kujul, et ERSP kaitseministri portfelli küll ei saa, kuid saab portfellita rahvastikuministri koha. Sinna mind kutsutigi. Ütlesin ära kuni Tamsalu jaamani. Seal otsustasin, et võiksin kaubelda, kui „saaksin“ vastutasuks rahad Eesti Kirjandusmuuseumi II juurdeehituse lõpetamiseks. Õhtuks oli kaup koos. Mida hakkab rahvastikuminister tegema, pidin otsustama juba ise.

Esimeseks ülesandeks seadsin ma õppida tundma neid, kes rahvastikustatistikat kuni

sissekirjutuseni üldse tunnevad. See „kes“ oli väga kaleidoskoopiline. Alustasin Paldiskist altpoolt ehk rohujuure tasandilt, aga ühtlasi tõusin ka Statistikaametisse, mida siis juhatasid Rein Veetõusme ja Mati Sundja. Mõlemad olid rabatud äratundmisest, et mitte neid ei kutsutud vaibale, vaid et valitsuse liige tuleb ise nende juurde. Muidugi olid meie vestlused romantilised. Me ei osanud toona mõelda läbi, kui määravaks osutub Eesti Vabariigis välismaiste omanikega pankade demograafiline analüüs kõige selle põhjal, mis on hoiuste ja tehingute järgi igamehe kohta väljaloetav. Me ei rääkinud sellest, kuidas pank võib olla jultunud vürtspoodnik. Ammugi ei tulnud kõneks see, kes Euroopa Liitu kuuluvas Eesti Vabariigis rahvastikustatistikat tegelikult valdama peaks – kas Rahandusministeerium või ametkonnad või küsitlusfirmad. Tookord oli üheks põhiprobleemiks ebamäärase määratlusega elanike arv, nende piirkondlik jaotumus ning prognoos lähemaks tulevikuks ja teiseks ebavõrdsus andmebaaside tehnoloogias.

Ei mäleta enam, millal ilmus minu nägemisvälja Kalev Katus. Ta oli küllalt jäik ja täiesti ebadiplomaatiline. Tema oli kategooriline ning kohtles ka mind nagu kolmelist tudengit. Kummatigi see võlus. Minu parameetrid (vt. eespool) ei läinud talle korda, aga ta oli veendunud, et tema omad peavad mulle korda minema, sest kui pole rahvastiku seespoolset analüüsi, siis hakatakse eestlasi ja eestimaalasi uurima välispidiselt. Julgen väita, et 1990. aastatel oligi Eestis valitseva demograafilise olukorra välispidine analüüs võrreldamatult üksikasjalisem kui sisekaemus ja teatav disproportsioon meie kahjuks püsib ka nüüd ning edaspidi. Kalev Katus tahtis väga seda ebavõrdsust ümber pöörata. Minu meelest on see ka tehtav juhul, kui demograafiline analüüs saab samasuguse järjepidevuse nagu ilmateated. Analüüsi sõel peab olema aredam.

Kui are? Sõltub suunast. Üks suundi on demograafiline prognoos. Teine etniline jaotumus. Kolmas regionaalne dünaamika. Neljas andmete ühildatavus rahvusvahelisel skaalal. Ja viies algandmete tehnoloogiline hõlmatavus nii võrgustikus kui ka arvutustehniliselt. Paldiski elanikkonna rahvaloendus viidi läbi kevadel 1994. Hiljem küsis riigikontrolör Hindrek-Peeter Meri, kas seda oli vaja pärast seda, kui Paldiskis oli juba uuritud toimetulekut meie igapäevase leivaga. Jah, oli, sest 1994. aasta loenduse käigus käidi korterist korterisse ja vaadati näost näkku, mitte ei otsustatud paberite järgi. Et Paldiski elanike loenduse põhjal oleks kohaliku omavalitsuse valimiste eel otsustatud Paldiskilt linnaõiguste äravõtmise kasuks ja tema allutamiseks Keila linnale – seda tuleb küsida teistelt, kes on mõelnud tüüpiliselt sedasama, mis puudutab Jõhvit ja Kohtla-Järvet. Küsimus puudutab eestikeelsete ja nõukogudemeelsete suhet. „Nõukogudemeelsus“ tähendab siinkohal „inimnäolist kommunismi perestroika vaimus“ väljaspool segasummasuvilat Vene Föderatsioonis.

Suur osa rahvastikuandmestikust pole avatud ühiskonnale kättesaadav ja nii me ei teagi, kui palju kordi on neid andmeid kogutud küll paralleelselt, aga koordineerimatult ning milline on kogumi efekt. Andmestik on muutunud ametkondlikuks, mõnel juhul ka poliitiliseks – nagu näiteks idee suurendada ma ei tea kelle arvu Eestis ühelt miljonilt kahele. See on puhtalt spekulatsioon. Kuivõrd spekulatsioon on Eestis vaba, sedavõrd on teda palju ja akadeemiline demograafia peaks olema väga dragooniline, et suruda hangeldajad teaduse pühakojast välja. Mitte ainult demograafia suhtes, vaid märksa üldisemalt on kaasaegses Eestis tekkinud halb kalle puhta teaduse ning kasutusühtsuste vahel viimase poole. Minu arvates ei saa seda kallet muuta tippkeskuse õiguste jagamisega ringmängus „kes aias?“. Rahvastikuteaduslikud andmed peavad olema tipmised kogu aeg, mitte 7 aasta kaupa. Neid võib dubleerida – minu teades ei ole Eesti ilmateenistus nõudnud ühegi ilmatarga kinnipanekut - , aga me vajame etaloni ning sellekohase metoodika esitajaid ja audiitoreid.

Olgu tunnistatud, et ei Kalev Katus ega tema kolleegidki varustanud toonast rahvastikuministrit mingite eriliste, ainult neile teadaolevate andmetega. Ühiskonna väljumine okupatsiooni alt on demograafiliselt erakorraline protsess. Esiteks ta ei ole lühiajaline ja teiseks ei tähenda ta sugugi, nagu taastuks siis ka okupatsioonieelne etniline struktuur. Selle uurimine nõuab püsivust, mille jätkumine peab olema tagatud ennekõike rahaliselt. Seda ennekõike, kuid on vaja ka positsioonilisi tagatisi. Kogusin seda järjekordselt, kui nägin lähemalt Eesti maaelukorralduse anketeerimist. On tarvis metoodilist survet.

Üllataval kombel on teadus Eestis diskussioonivaene. Ametniku ja ametkondlikkusega ongi väga raske vaielda, sest teadusel ei saa olla samasuguseid eeskirju, nagu neid jätkub ametnikutööks. Ja ametnik ei vaja teadust. Tema ootab juhtnööre. Demograafia neid oodata ei saa. Demograafia sees ja vastas seisab ainult fakt koos prognoosiga.

Sellist arusaama annab Munamäe murumütsikeste ühiskonnas kujundada pikki aastaid.

Peeter Olesk

Tähtvere mõisas 25. V 2016